

Μνήμων

Τόμ. 24, Αρ. 2 (2002)

Δήμητρα Λαμπροπούλου, Γράφοντας από τη φυλακή. Όψεις της υποκειμενικότητας των πολιτικών κρατουμένων 1947-1960, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999

ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ ΒΟΓΛΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.757](https://doi.org/10.12681/mnimon.757)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΟΓΛΗΣ Π. (2002). Δήμητρα Λαμπροπούλου, Γράφοντας από τη φυλακή. Όψεις της υποκειμενικότητας των πολιτικών κρατουμένων 1947-1960, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999. *Μνήμων*, 24(2), 450-453. <https://doi.org/10.12681/mnimon.757>

τικό σκέλος του αγώνα, το έκαναν κάτω από τις σημαίες της ΕΠΟΝ. Ενώ οι προηγούμενες αριστερές οργανώσεις δεν είχαν αναπτύξει στρατιωτική δράση, η ΕΠΟΝ τόλμησε να «βγάλει στο βουνό» τους νέους και τις νέες. Οι ανταρτοεπονίτικοι σχηματισμοί ανήκαν στις μεραρχίες του ΕΛΑΣ. Το υλικό του αρχείου αφορά τη δράση τους από τον Σεπτέμβριο του '43 και μετά.

Το Αρχείο όμως είναι σημαντικό γιατί αναφέρεται και σε άλλες οργανώσεις νεολαίας της εποχής, όπως: ο Θεσσαλικός Ιερός Λόχος, το ΕΑΜ Νέων, η Λεύτερη Νέα, η ΣΕΠΕ και κυρίως η ΟΚΝΕ (1941-1943, τριάντα έγγραφα) (Γ' Ενότητα). Το Αρχείο αποτελεί λοιπόν πηγή και γι' αυτές τις οργανώσεις. Σ' αυτές, καθώς αποτελούν ιδρυτικές της ΕΠΟΝ οργανώσεις, αποτυπώνεται η πορεία και οι διεργασίες μέχρι την απόφαση της αυτοδιάλυσής τους και της ίδρυσης της ΕΠΟΝ. Η Δ' Ενότητα, με τον τίτλο «Ποικίλα», περιέχει 113 έγγραφα της ΕΠΟΝ που παρήχθησαν για προπαγανδιστικούς ή ενημερωτικούς λόγους. Η Ε' ενότητα περιλαμβάνει 486 προκηρύ-

ξεις από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική είναι η ΣΤ' ενότητα που περιλαμβάνει τον τύπο. Η ΕΠΟΝ, προσδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στον τομέα του τύπου, εξέδωσε πολλές εκατοντάδες εφημεριδούλες. Χειρόγραφες, πολυγραφημένες και ενίοτε τυπωμένες, μετέδιδαν το μήνυμα της ΕΠΟΝ σ' όλη την Ελλάδα. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει 220 έντυπα (δίνονται τίτλος, υπότιτλος, τόπος και ημερομηνία έκδοσης). Τον κατάλογο συμπληρώνουν παράρτημα με δεκατέσσερις φωτογραφίες καθώς και τέσσερα ευρετήρια, που τον καθιστούν πλέον χρηστικό (το χρησιμώτατο ευρετήριο προσώπων με τα ψευδώνυμα της παρανομίας, τόσο δύσκολα στην ταύτιση, προδίδει τον μόχθο των επιμελητών).

Το Αρχείο προσφέρει λοιπόν ένα τεκμηριωτικό υλικό σύγχρονο με τα πράγματα, που, σε αντιπαράβολή με τις μεταγενέστερες αναμνήσεις των πρωταγωνιστών, θα φωτίσει πολλές πτυχές. Έτσι η ιστορία της ΕΠΟΝ δεν θα είναι πια μόνο μια ιστορία αναμνήσεων.

ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ-ΒΑΣΑΡ

Δήμητρα Λαμπροπούλου, Γράφοντας από τη φυλακή. Όψεις της υποκειμενικότητας των πολιτικών κρατουμένων 1947-1960, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999, 168 σ.

Για αρκετά χρόνια η ιστοριογραφία του Εμφυλίου Πολέμου παρέμενε επικεντρωμένη στην πολιτική ιστορία, ιδιαίτερα στην ανάλυση της πολιτικής του ΚΚΕ και το ρόλο του «ξένου παράγοντα». Τα τελευταία όμως χρόνια αυξάνονται οι μελέτες που προσεγγίζουν τον Εμφύλιο Πόλεμο από τη σκοπιά της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας. Εξαιρετικό δείγμα αυτής της νέας προσέγγισης είναι το βιβλίο της Δήμητρας Λαμπροπούλου, *Γράφοντας από τη φυλακή. Όψεις της υποκειμενικότητας των πολιτικών κρατουμένων 1947-1960*. Η μελέτη της Δ. Λαμπροπούλου αφορά την εμ-

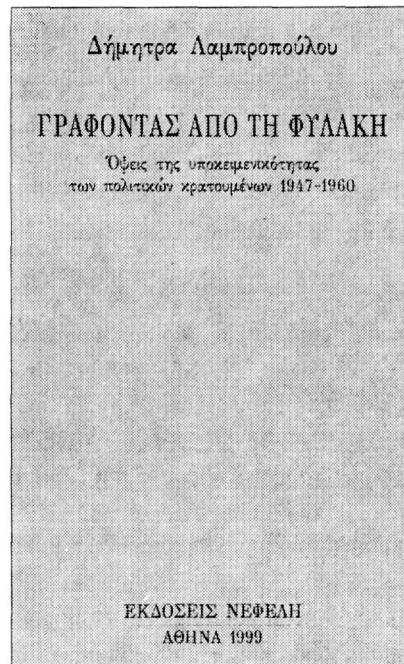
πειρία του εγκλεισμού και τους πολιτικούς κρατούμενους από τα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου έως το 1960. Αφετηρία για τη συγγραφέα είναι η ανάλυση του Μισέλ Φουκώ για τη φυλακή και τις τιμωρητικές-πειθαρχικές πρακτικές, κινείται όμως παράλληλα και πέρα από αυτή και χρησιμοποιεί την έννοια της υποκειμενικότητας για να θέσει ζητήματα που αφορούν τη διαδικασία διαμόρφωσης του υποκειμένου. Η έννοια της υποκειμενικότητας, όπως την έχει επεξεργαστεί η ιστορικός Λουίζα Πασσερίνι, αναδεικνύει τη στενή αλληλεπίδραση και τις εντάσεις στη σχέση μετα-

ξύ ατόμου - συλλογικότητας και εμπειρίας - μνήμης στη διαμόρφωση του υποκειμένου.

Η μελέτη χρησιμοποιεί ως υλικό την επιστολογραφία των πολιτικών κρατουμένων η οποία φυλάσσεται στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Οι επιστολές των πολιτικών κρατουμένων είναι υλικό σπάνιας συναισθηματικής και ιδεολογικής φόρτισης. Επιπλέον προέρχονται από πολλά και διαφορετικά (ως προς το φύλο, την τάξη, την ηλικία) πρόσωπα, για τα οποία ελάχιστα γνωρίζουμε και που γράφουν σε διαφορετικές φάσεις της κράτησής τους και για διαφορετικούς σκοπούς. Οι επιστολές αυτές δεν είναι κομμάτια ενός παζλ, η συνολική εικόνα του οποίου μας αποκαλύπτεται στο τέλος του βιβλίου. Είναι περισσότερα πρίσματα, που μας επιτρέπουν να δούμε τις διαφορετικές και συχνά αλληλοσυγκρουόμενες όψεις της υποκειμενικότητας των πολιτικών κρατουμένων. Οι επιστολές χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: τα τελευταία γράμματα των εκτελεσμένων, προσωπικά γράμματα που απευθύνονται σε συγγενικά και φιλικά πρόσωπα, και, τέλος, προσωπικές ή συλλογικές επιστολές που έχουν το χαρακτήρα καταγγελιών και απευθύνονται στις αρχές. Στο βιβλίο οι τρεις αυτές κατηγορίες συζητούνται ξεχωριστά για να αναδειχθούν αντίστοιχα διαφορετικές όψεις της υποκειμενικής εμπειρίας και της διαμόρφωσης του υποκειμένου.

Οι τελευταίες επιστολές των μελλοθανάτων δίνουν τη δυνατότητα στη συγγραφέα να διαπραγματευθεί το ζήτημα του πολιτισμικού και ιδεολογικού «σύμπαντος» των πολιτικών κρατουμένων, και πιο συγκεκριμένα πώς νοηματοδοτούσαν οι πολιτικοί κρατούμενοι τη ζωή και το θάνατο. Οι κρατούμενοι απέναντι στο θάνατο ως τιμωρία αντιτάσσουν το θάνατο ως επιλογή και θυσία. Η νοηματοδότηση του θανάτου ως θυσίας ήταν στοιχείο της κομμουνιστικής ιδεολογίας και κουλτούρας η οποία υπέτασσε το άτομο στο συλλογικό όραμα και το ιστορικό γίνεσθαι. Ο ηρωισμός και η αυτοθυσία ήταν ιδιότητες που

καλλιεργούσε τόσο η κοινότητα των κρατουμένων στη φυλακή όσο και το κομμουνιστικό κίνημα εν γένει, και αποτελούσαν τους τρόπους με τους οποίους οι κρατούμενοι καλούνταν να διαχειριστούν τη ζωή αλλά και το θάνατό τους. Η αποφασιστικότητα με την οποία οι κρατούμενοι αντιμετώπιζαν το εκτελεστικό απόσπασμα (αποφασιστικότητα που αποτυπώνεται στις τελευταίες τους επιστολές), όπως σημειώνει η συγγραφέας, «υποδηλώνει πως ίσως ο ισχυρότερος τρόμος που περιέβαλλε τον

μελλοθάνατο ήταν η πιθανή απώλεια νόηματος, δίχως το οποίο θρυμματιζόταν τόσο η δυνατότητα κατανόησης του κόσμου όσο και η εικόνα του εαυτού του». Ο τρόπος με τον οποίο πεθαίνει κανείς πρέπει να αντιστοιχεί στον τρόπο με τον οποίο έζησε. Αν η ζωή αποκτούσε νόημα μέσα από την εξυπηρέτηση ενός ιδανικού, ενός οράματος, τότε αυτός ήταν ίσως και ο μοναδικός τρόπος να αντιμετωπίσει ο πολιτικός κρατούμενος τον επικείμενο θάνατό του.

Οι επιστολές των πολιτικών κρατουμέ-

νων προς συγγενικά και φιλικά πρόσωπα δίνουν μια άλλη διάσταση της υποκειμενικότητας. Εδώ δεν κυριαρχούν τα υψηλά ιδανικά, ο ηρωισμός, η αυτοθυσία, αλλά η θλιβερή μονοτονία της φυλακής, η απόσταση, η στέρηση, και μερικά χρόνια μετά τη λήξη του Εμφυλίου, η κούραση και η απογοήτευση. Κοινό χαρακτηριστικό των προσωπικών επιστολών είναι το δίπολο εγώ, εμείς μέσα / εσύ, εσείς έξω. Γύρω από αυτό το δίπολο αναπτύσσονται στο βιβλίο ζητήματα όπως η ερωτική επιθυμία, η βίωση του χρόνου, η σήμανση του χώρου και η σωματική εμπειρία της κράτησης. Το κυρίαρχο στοιχείο στην προσωπική επιστολογραφία των πολιτικών κρατουμένων είναι η απουσία, η απουσία του άλλου που βρίσκεται εκτός φυλακής. Αυτή η απουσία αποτελεί και το κίνητρο της επιστολογραφίας, όπως και η ανάγκη να αποκατασταθούν σχέσεις και ρόλοι που έχουν (μερικές φορές ανεπανόρθωτα) τρωθεί λόγω των συνθηκών που δημιουργήσε ο Εμφύλιος.

Επιπλέον, η αλλαγή της εστίασης από τα «μεγάλα» στα μικρά, προσωπικά, καθημερινά προβλήματα των κρατουμένων, έτσι όπως αυτά εμφανίζονται στις επιστολές τους δίνει τη δυνατότητα στη Δ. Λαμπροπούλου να διερευνήσει τις διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κοινότητας των πολιτικών κρατουμένων. Οι διαφοροποιήσεις και αντιθέσεις συνδέονται με τον αποκλεισμό (δηλωσιών και διαφωνούντων), την ιεραρχική οργάνωση του κομματικού μηχανισμού, και τις πολιτισμικές και ταξικές διαφορές μεταξύ των πολιτικών κρατουμένων. Η λογοκρισία των επιστολών τόσο από τη διοίκηση των φυλακών όσο και από τον κομματικό μηχανισμό στη φυλακή, όπως επίσης και η εκούσια πολλές φορές αποσιώπηση αυτών των προβλημάτων από τους ίδιους τους πολιτικούς κρατούμενους, θέτουν αρκετούς περιορισμούς στην όποια ανάλυση των επιστολών. Οι διαφοροποιήσεις και οι αντιθέσεις υπάρχουν αλλά δεν είναι εκρηκτικές και σπάνια αποτυπώνονται στο χαρτί. Με άλλα λόγια, στις φυλακές και τόπους εξορίας δε θα συναντήσει

κανείς την έκρηξη της υποκειμενικότητας όπως σε άλλες εποχές ή υποκείμενα. Όπως επισημαίνει η συγγραφέας, οι συνθήκες απομόνωσης και η έντονη αλληλεξάρτηση μεταξύ των πολιτικών κρατουμένων δεν το επέτρεπαν. Σε αυτά θα μπορούσε να προσθέσει κανείς και άλλο ένα στοιχείο από την κουλτούρα του κομμουνιστικού κινήματος: την πειθαρχία στην ηγεσία και το κόμμα. Η πειθαρχία αυτή θα κλονιστεί μόνο μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού, και κυρίως μετά την αλλαγή στην ηγεσία του ΚΚΕ, οπότε και οι φυλακές θα μετατραπούν σε «πολιτικά εργαστήρια», δηλαδή μετά από γεγονότα εξωτερικά προς τη ζωή μέσα στις φυλακές. Η ζωή των πολιτικών κρατουμένων καθορίζεται και από τις ευρύτερες εξελίξεις έξω από τη φυλακή, και η ανάδειξη αυτής της σχέσης είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη μελέτη των αλλαγών στη διαμόρφωση του υποκειμένου.

Ποιό είναι το υποκείμενο; Το ερώτημα μπορεί σήμερα να φαίνεται παράδοξο, αλλά όπως η συγγραφέας τονίζει, στα χρόνια του Εμφυλίου η κατηγορία «πολιτικοί κρατούμενοι» δεν ήταν δεδομένη. Για την ακρίβεια, οι κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου δεν αναγνώριζαν την ύπαρξη πολιτικών κρατουμένων στις φυλακές. Οι πολιτικοί κρατούμενοι ήταν αυτοί που διεκδίκησαν την ιδιότητα και ταυτότητα του πολιτικού κρατουμένου. Η κατασκευή της ταυτότητας του πολιτικού κρατουμένου, έτσι όπως αναδεικνύεται μέσα από συλλογικές επιστολές και υπομνήματα, είναι αυτή του αγωνιστή της Εθνικής Αντίστασης που άδικα διώκεται και φυλακίζεται. Η ταυτότητα αυτή όχι μόνο παρέχει την δυναμότητα αντιπαράθεσης απέναντι στον επίσημο λόγο περί «προδοτών», «Βουλγάρων» κλπ., αλλά και αποσιωπά τις αρνητικές συνδηλώσεις που εμπεριέχει η συμμετοχή στον Εμφύλιο. Η συμμετοχή στην Αντίσταση λειτουργεί νομιμοποιητικά σε σχέση με την κοινωνία και το «ένδοξο παρελθόν» αποτελεί ασφαλή βάση για τη συγκρότηση της ταυτότητας. Αντίθετα, η συμ-

μετοχή στον Εμφύλιο επειδή είναι δύσκολο να νομιμοποιηθεί και, αργότερα, θα συνδυαστεί με την ήττα, λειτουργεί αποσταθεροποιητικά για τη συλλογική ταυτότητα και αποσιωπάται.

Το βιβλίο της Δ. Λαμπροπούλου αποτελεί σημαντική συμβολή στην ιστοριογραφία του Εμφυλίου Πολέμου. Θέτει κείρια ερωτήματα και αναλύει με εξαιρετική ευαισθησία και διεισδυτικότητα ένα σπάνιο από

πολλές απόψεις υλικό. Όσο και αν η μελέτη αφορά, όπως και ο υπότιτλος του βιβλίου δηλώνει, όψεις της υποκειμενικότητας των πολιτικών κρατούμενων, η προσέγγιση αυτών των όψεων μας εισάγει σε νέες θεματικές όσον αφορά τη μελέτη του Εμφυλίου και νέες προβληματικές για την ανάλυση των κοινωνικών και πολιτικών υποκειμένων.

ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ ΒΟΓΑΝΗΣ

Fotini Tsibiridou, *Les Pomak dans la Thrace grecque. Discours ethnique et pratiques socioculturelles*, L'Harmattan, Παρίσι, 2000, 391 σ.

Το ζήτημα της κατασκευής, της βίωσης και της χρήσης των συλλογικών ταυτοτήτων (έμφυλων, πολιτισμικών ή εθνοτοπικών) αποτέλεσε κατά τις τελευταίες δεκαετίες προνομιακό πεδίο έρευνας για τις κοινωνικές επιστήμες. Σημειώνουμε πως αν κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 πρωταρχική θέση σε ό,τι αφορά την ανάλυση των συλλογικών ταυτοτήτων κατέχει το ζήτημα των φύλων, κατά την δεκαετία του 1990 το κέντρο βάρους μετατοπίζεται προς την μελέτη του ζητήματος του εθνοτισμού. Η κοινωνική ανθρωπολογία κατέχει κεντρική θέση στα πλαίσια των συγκεκριμένων ερευνητικών προσανατολισμών όχι μόνο γιατί η πλειοψηφία των ερευνών αυτού του είδους πραγματοποιήθηκαν από ανθρωπολόγους αλλά κυρίως γιατί οι εθνοτοπικές ταυτότητες αποτέλεσαν έναν χώρο διεπιστημονικής σύγκλισης της με άλλους συναφείς κλάδους και κυρίως με την ιστορία.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε πως αν και οι μειονότητες για λόγους καταρχήν μεθολογικούς¹ αποτέλεσαν από τις δεκαετίες

του 1950 και 1960 προνομιακό ερευνητικό πεδίο της ευρωπαϊκής εθνογραφίας, το ζήτημα της εθνοτικής ταυτότητας των μειονοτικών πληθυσμών δεν μοιάζει να αποτελεί κεντρικό αίτημα των πρώτων αυτών εθνογραφιών. Η πολιτισμική ιδιαιτερότητά τους αντιμετωπίζεται σε αυτό το πλαίσιο περισσότερο ως ένα δεδομένο που ερμηνεύει στάσεις, κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές παρά ως ένα φαινόμενο που χρήζει το ίδιο ανάλυσης και ερμηνείας. Οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις είναι το αποτέλεσμα μιας ουσιοκρατικής και εν πολλοίς ανιστορικής αντίληψης για την κοινωνία και τον πολιτισμό που υιοθέτησε για δεκαετίες ο βρετανικός δομολειτουργισμός, αλλά και οι διάφορες τάσεις του αμερικάνικου κουλτουραλισμού.²

Οι βεβαιότητες αυτές αναθεωρούνται κατά τις τελευταίες δεκαετίες από τις ανθρωπολογικές θεωρίες κοινωνικής και πολιτισμικής κατασκευής. Στο πλαίσιο των νέων θεωρητικών προσανατολισμών η συγ-

Αφρική και αλλού. Βλ. Μ. Κουρούκλη, «Οι ανθρωπολογικές έρευνες στην Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 2 (1978).

2. Βλ. Δ. Γκέπου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και εθνογραφία, από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Αθήνα, Ελληνικά γράμματα, 1999, σ. 67-81 και 97-114.

1. Σύμφωνα με την Κουρούκλη οι μειονοτικές εθνοτικές ομάδες φάνταζαν ως ιδανικό πεδίο για την εφαρμογή των ολιστικών μεθόδων που εφαρμόζαν μέχρι τότε οι δομολειτουργιστές ανθρωπολόγοι στην